

Ю. Акулов,

аспірант кафедри інтелектуальної власності
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ВІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ

Одними із найважливіших конституційних прав, які забезпечують реалізацію свободи творчості є права на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Закріплюючи за кожним громадянином права на результати творчої діяльності Конституція України в ст.54 встановлює загальне правило, відповідно до якого ніхто не може використовувати або поширювати їх без згоди творця, за винятками, встановленими законом.

Такий підхід до регулювання відносин у сфері авторського права має важливе практичне значення, оскільки одночасно встановлює певну «монополію» автора на результати творчої діяльності, однак передбачає одночасно й можливість її обмеження.

Наділення автора виключними правами на результати його творчої діяльності, як вже зазначалось, історично обумовлена потреба, яка в сучасних умовах набуває нової актуальності. Розвиток інформаційних технологій суттєво вплинув на сферу інтелектуальної власності, оскільки результати творчої діяльності виражені у формі електронної (цифрової) інформації є більш доступними для поширення. Особливо складно відстежити поширення творів в мережі Інтернет. Така доступність творів, їх видозміна та масове використання актуалізує питання щодо розроблення нових підходів до визначення меж дії виключних майнових прав творців та розширення переліку виключень із загального правила, встановлена нових умов їх обмежень. Метою перегляду нових підходів до обмежень авторських

прав є не порушення прав автора, а задоволення суспільних інтересів, сприяння розвитку освіти та науки, культурному збагаченню суспільства та обмеження неправомірних випадків використання творів. Досягнення балансу між суспільними інтересами та дотриманням прав автора наразі є найгострішим питанням, від ефективного вирішення якого, на нашу думку, залежить подальший розвиток творчого потенціалу нашої країни та збагачення її новими видатними митцями, вченими, художниками.

Окремі аспекти вільного використання творів досліджувались у наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Однак, стрімкі зміни, які відбуваються у сфері використання творів через науково-технічний та технологічний прогрес, обумовлюють важливість визначення подальших концептуальних підходів до сутності та випадків обмеження майнових авторських прав.

Метою статті є на підставі аналізу доктринальних підходів розкрити поняття та сутність обмеження майнових авторських прав.

Обмеження прав авторів продиктовані потребами соціальної політики та, зокрема, задоволенням потреб суспільства в знаннях та інформації, інші – необхідністю забезпечення доступу до результатів творчості і поширення творів задля інтересів того ж суспільства. Причинами його появи в позитивному праві запровадження стали: необхідність пошуку справедливого компромісу між інтересами автора з отримання матеріального та морального задоволення

результатами тих, хто використовує витвори, і самого суспільства [1, с. 10].

Для того щоб деякою мірою зменшити негативні наслідки правової охорони результатів інтелектуальної діяльності (монополізації), законом вводяться обмеження права інтелектуальної власності. У загальному вигляді поняття обмеження виключних прав інтелектуальної власності – це дозволене вільне використання об'єкта права інтелектуальної власності, яке не потребує згоди правоволодільця і не є порушенням законодавства за умови, що це не завдає шкоди нормальному використанню об'єктів і не утискає законні інтереси правоволодільця. Умови допустимості обмежень виключного права встановлюються на основі «трирівневого критерію» для об'єктів авторського права і суміжних прав або на основі «дворівневого критерію» – для об'єктів патентного права.

У проекті Європейського кодексу авторського права, що підготовлено Віттем групою (Wittem Group) понад десять років тому [2], у главі 5 «Обмеження» передбачено класифікацію обмежень майнових авторських прав за характером та метою використання творів: використання з найменшим економічним значенням; використання з метою свободи вираження та інформації; використання дозволене для сприяння соціальним, політичним та культурним цілям; використання з метою посилення конкуренції. За змістом згаданої глави перелік таких випадків не є вичерпним, однак використання повинно бути зіставлене з випадками, переліченими у попередніх статтях і тріступневим тестом, порядок застосування якого теж не передбачається. [3 с. 5-12].

У різних правових та наукових джерелах випадки використання творів без отримання дозволу автора іменуються по-різному. У своєму дослідженні поняття вільного використання творів Троцька В. зазначає,

що в наведеному в Глосарії термінів ВОІВ поняття «обмеження авторського права» доповнюється тим, що «основними формами таких обмежень є випадки вільного використання, примусові ліцензії та ліцензії за законом» [5, с. 21].

Випадки, коли твір може правомірно використовуватися не його автором у різних правових та наукових джерелах іменуються по-різному.

Міжнародні нормативно-правові акти в своїй більшості використовують терміни «обмеження» та «винятки». Статтею 10 Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, статтею 16 Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, статтями 13, 17, 26, 30 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, статтею 5 Директиви 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві вжито терміни «обмеження» і «винятки», до того ж їх значення урівняне між собою.

Але зазначимо, що Глосарій термінів Всесвітньої організації інтелектуальної власності доповнює поняття «обмеження авторського права» таким формулюванням, що основними формами зазначених обмежень є випадки вільного використання, примусові ліцензії та ліцензії за законом.

Якщо говорити про підходи різних країн до найменування зазначених випадків в національному законодавстві, то серед найпоширеніших: «добросовісне використання» – fair use – у США; «вільне використання» – free use – у Болгарії, Словенії, Португалії; «добросовісна поведінка» – fair dealing – в Австралії, Великобританії, Ізраїлі, Канаді; «обмеження авторських прав» – limitations on copyright rights – у Фінляндії, Швеції, Литві, Латвії, Албанії, Іспанії, Бразилії, Китаї; «допустиме використання» – permissible use – у Польщі; «винятки

з майнових прав» – exceptions to the economic rights – у Бельгії.

В українському законодавстві очевидна певна непослідовність. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [6] у статтях 21-25 вживає поняття «вільне використання творів». Хоча частина 4 статті 6 зазначеного Закону містить норму, за якою обмеження майнових прав, встановлені статтями 21-25 цього Закону, здійснюються за умови, що вони не завдаватимуть шкоди використанню твору і не обмежуватимуть безпідставно законні інтереси автора, тобто мова йде вже про «обмеження». Натомість, положення Цивільного кодексу України оперують іншими термінами. Так, частиною 2 статті 424 Цивільного кодексу України передбачено, що законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах інтелектуальної власності за умови, що такі обмеження та винятки не створюють істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав. А статтею 444 Цивільного кодексу України визначено «Випадки правомірного використання твору без згоди автора».

Слід звернути увагу, що в Законі України «Про авторське право і суміжні права» містять категорії, які не мають чітких кількісних та якісних показників, а оперують оціночними категоріями, які мають встановлюватись під час кожного окремого випадку використання творів без отримання дозволу автора. Зокрема, звертають увагу такі категорії, як: «поодинокий випадок», «відсутність систематичного характеру» відносно відтворення твору. В практичній площині постає чимало питань щодо оцінки категорії наявності або відсутності систематичності дій, зокрема це стосується систематичної діяльності з відтворення взагалі або одного й того ж твору, або за замовленням певного користувача тощо.

Окрім того, не менше питань викликає можливість бібліотеки оцінювати мету використання творів, особливо в частині «приватного дослідження». На нашу думку, категорія «приватне дослідження» в визначеному аспекті стосується саме архівів, оскільки мова може йти про отримання персональної інформації та можливого її подальшого поширення чи використання особами, які не мають до неї відношення.

Як і у випадку з використанням творів бібліотеками та архівами при визначенні умов правомірного відтворення творів для навчання використовуються критерії, які не мають чітких меж, зокрема «відповідність обсягу відтворення зазначеній меті», відсутність систематичного характеру.

При цьому критерій систематичності на нашу думку є найбільш складним для визначення в таких умовах, оскільки облік випадків відтворення може визначатись виходячи з різних показників, зокрема відтворення одного й того ж твору для використання в навчальному процесі залежно від кількості груп здобувачів (чи буде вважатись систематичним відтворення у випадку використання твору для аудиторних занять протягом визначеного періоду часу декількома групами); чи критерій систематичності буде визначатись залежно від кількості разів відтворення твору протягом року незалежно від кількості академічних груп здобувачів.

Аналіз доктринальних підходів до розкриття сутності обмеження авторських прав свідчить, що переважно мова йде про обмеження дії виключних майнових прав, оскільки підкреслюється, що не потребується отримання згоди правовласника та виплата авторської винагороди. Право надавати дозвіл на використання творів або право забороняти таке використання є виключними майновими правами, які належать автору або його правонаступникам. Разом з тим слід відзначити, що реалізація немай-

нових прав може також призводити до обмеження використання творів третіми особами. Такі обмеження можуть відбуватись у зв'язку з реалізацією автором немайнового права на збереження цілісності твору, захист від його перекручування та спотворення, що може завдати шкоди честі автора. На відміну від майнових прав немайнові права відповідно до чинного законодавства не підлягають відчуженню та не обмежені строком дії виключних майнових прав. При визначенні умов вільного використання творів на законодавчому рівні наголошено на важливості дотримання права на ім'я та його зазначення під час використання творів. Разом з тим, не в кожному випадку таке використання є зручним та технічно можливим. Слід відзначити, що у наукових дослідженнях піднімаються питання щодо впровадження нових підходів до змісту немайнових прав, в тому числі й щодо можливості їх відчуження поряд з майновими або обмеження в частині заборони третім особам під час використання творів вносити до них зміни.

Однією із ключових засад вільного використання творів це положення про трохступеневий тест, який встановлений Бернською конвенцією. Вперше він був сформульований у статті 9(2) та полягає у тому, що за законодавством країн Союзу зберігається право дозволяти відтворення літературних і художніх творів:

- 1) у певних особливих випадках;
- 2) за умови, що таке відтворення не завдає шкоди нормальному використанню твору;
- 3) і не зачіпає будь-яким необґрунтованим способом законні інтереси автора.

Трохступеневий тест також закріплений у вже згадуваних нами Договорах Всесвітньої організації інтелектуальної власності, Угоді ТРІПС, Директивах Європейського парламенту і Ради Європи, а також інших міжнародних актах.

Аналізуючи положення трохступеневого тесту, можна вважати його досить збалансованим інструментом забезпечення інтересів як користувачів так і правовласників, який зарекомендував себе в різних національних правових системах.

Існує позиція, що, застосування трохступеневого тесту має полягати в тому, що виняток чи обмеження, яке не підпадає під критерії одного з пунктів трохступеневого тесту, ще не означає, що порушені вимоги тесту. Всі складові тесту варто оцінювати в сукупності у вичерпному загальному оцінюванні, яке бере до уваги загрози, які їхній надмірний рівень авторсько-правової охорони створює для прав та фундаментальних свобод людини, інтересів конкуренції та інших суспільних інтересів, зокрема, у прогресі науки та культурному, соціальному чи економічному розвитку, на додачу до значної зацікавленості правовласників у справедливій винагороді [7, с. 35].

Істотним недоліком трохступеневого тесту, вважаємо те, що такі оціночні поняття як «нормальне використання», «особливі випадки», «необґрунтовані способи» є широкими і не розтлумачуються в міжнародному законодавстві, на відміну від судової практики США та Великобританії, яка застосовує вузький та детальний підхід до кожного окремого випадку через призму чотирьох критеріїв добросовісності використання. Тому основним джерелом тлумачення зазначених оціночних понять наразі залишається тільки практика компетентних міжнародних інституцій.

У правовій доктрині окремих країн критерії визначені в трохступеновому тесті наповнюють додатковими умовами, за дотримання яких можливе встановлення обмежень на здійснення авторського права. У законодавстві Франції це прямо закріплене як загальна передумова вільного використання творів (ст. L. 122-5 Кодексу інтелектуальної власності) [8]. Окрім

того, необхідно наголосити на некомерційному характері такого використання. Третя умова стосується вимоги дотримання особистих немайнових прав автора (обовязкове зазначення імені автора тощо), а в певних випадках – інших немайнових інтересів автора. Так, положення Бернської конвенції захищають вільне користування з посиланням на «добрі звичаї».

Щодо застосування трьохступеневого тесту в Україні, то варто зазначити таке.

Частиною 6 статті 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» встановлено, що обмеження майнових прав, встановлені статтями 21-25 цього Закону, здійснюються за умови, що вони не завдаватимуть шкоди використанню твору і не обмежуватимуть безпідставно законні інтереси автора.

Тобто, законодавець виключив взагалі поняття «нормального використання» твору із цієї статті, що дещо змінює підхід Бернської конвенції щодо змісту одного з критеріїв тесту.

Видозмінений трьохступеневий тест передбачений також частиною 2 статті 424 Цивільного кодексу України, за якою законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах інтелектуальної власності за умови, що такі обмеження та винятки не створюють істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав.

Так, О. Штефан зазначила, що в Україні в основу обмежень майнових прав інтелектуальної власності покладені принципи, відповідно до яких дозволено вільне використання об'єкта авторського права, якщо це: одночасно і не завдає шкоди нормальному використанню цього об'єкта і не порушує законних інтересів суб'єктів авторського права [9, с. 59]. Фактично, це не дає можливості суду застосувати критерій «нормального використання» при розгляді спорів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На підставі проведеного дослідження обмеження майнових авторських прав на твори запропоновано виділити два підходи до визначення обмежень у сфері авторського права.

По-перше, це обмеження, які визначають межі реалізації свободи творчості, яка гарантована Конституцією України. Це ті умови, які закріплені на законодавчому рівні та визначають окремі аспекти створення та поширення результатів творчої діяльності. Зокрема це вимоги щодо дотримання норм суспільної моралі, заборони щодо поширення інформації, яка може завдати шкоди інтересам суспільства та держави, містить призови до насилля, пропаганду жорстокість тощо. При цьому такі обмеження переважно стосуються в першу чергу поширення творів та їх розкриття, оскільки відстежити сам факт створення не вбачається можливим.

По-друге, це законодавчо закріплені виключення з «монопольної дії» виключних майнових авторських прав. В сучасних умовах використання об'єктів авторського права охоплює всі сфери суспільного життя. Крім культурного, морального збагачення та виховання, результати інтелектуальної власності мають важливе значення для забезпечення якісної освіти та науки. І в такому аспекті вкрай важливим є досягнення балансу між інтересами правовласників та користувачів. Оскільки жорсткі обмеження на використання результатів науки виключно за згодою автора може негативно позначитись на розвитку науки та отриманні результатів, важливих для вирішення важливих соціальних проблем, як на рівні країни, так і міжнародному рівні.

Запропоновано під обмеженнями авторських прав розуміти визначені на законодавчому рівні умови використання творів, які підлягають правовій охороні, без отримання дозволу правовласника із зазначенням імені автора та джерела походження інформації.

У статті розкрито поняття обмеження майнових авторських прав. Запропоновано під обмеженнями авторських прав розуміти визначені на законодавчому рівні умови використання творів, які підлягають правовій охороні, без отримання дозволу правовласника із зазначенням імені автора та джерела походження інформації. За своєю сутністю обмеження авторських прав визначено в двох аспектах: позитивному, що передбачає наділення користувачів творів правом на використання об'єктів авторського права за спрощеною процедурою, яка не передбачає спеціального отримання дозволу та прямої сплати винагороди; негативному – з позиції авторів, що передбачає неможливість авторів вимагати обов'язкове отримання погодження на використання творів, яке відбувається відповідно до порядку, визначеного законодавством. Обґрунтовано, що реалізація немайнових прав може також призводити до обмеження використання творів третіми особами. Такі обмеження можуть відбуватись у зв'язку з реалізацією автором немайнового права на збереження цілісності твору, захист від його перекручування та спотворення, що може завдати шкоди честі автора. запропоновано два підходи до визначення обмежень у сфері авторського права. По-перше, це обмеження, які визначають межі реалізації свободи творчості, яка гарантована Конституцією України. Це ті умови, які закріплені на законодавчому рівні та визначають окремі аспекти створення та поширення результатів творчої діяльності. По-друге, це законодавчо закріплені виключення з «монопольної дії» виключних майнових авторських прав. У такому аспекті вкрай важливим є досягнення балансу між інтересами

правовласників та користувачів. Оскільки жорсткі обмеження на використання результатів науки виключно за згодою автора може негативно позначитись на розвитку науки та отриманні результатів, важливих для вирішення важливих соціальних проблем, як на рівні країни, так і міжнародному рівні.

Ключові слова: обмеження авторських прав, твір, автор, майнові авторські права, немайнові авторські права, вільне використання творів.

Akulov Yu. The concept of free use of works

The article describes the concept of property copyright restrictions. The research suggests that the limitations of copyright should be understood as cases of use of works, which are subject to legal protection, defined at the legislative level without obtaining the permission of the right holder, indicating the name of the author and the source of the information. In its essence, the right to limit copyright is defined in two aspects: positive, which provides users of works with the right to use copyright objects according to a simplified procedure that does not ensure obtaining special permission and direct payment of remuneration; negative – from the position of the authors, which ensures the impossibility of the authors to require the mandatory obtaining of consent for the use of works, which occurs in accordance with the procedure defined by the legislation. It is substantiated that the realization of non-property rights can also lead to the restriction of the use of works by third parties. Such restrictions may occur in connection with the author's exercise of the non-property right to preserve the integrity of the work, protect it from misinterpretation and distortion, which may harm the author's honor. We offer two approaches to defining

limitations in the field of copyright. First of all, this is a limitation that set the limits of realization of freedom of creativity, which is guaranteed by the Constitution of Ukraine. These are the conditions that are fixed at the legislative level and define certain aspects of creating and expanding the results of creative activity. Secondly, this is a legally established exclusion from the “monopoly action” of exclusive property copyrights. In this aspect, it is extremely important to achieve a balance between the interests of rights holders and users. A strict restriction on the use of scientific results only with the consent of the author can negatively affect the development of science and obtaining results important for solving relevant social problems, both at national and international levels.

Key words: copyright restrictions, work, author, property copyright, non-property copyright, free use of works.

Література

1. Заєць О. В. Право вільного використання об'єктів авторського права за цивільним законодавством України. Автореферат. Спеціальність: 12.00.03. Київ, 2009. 19 с.

2. Європейський кодекс авторського права. URL: <https://www.ivir.nl/copyrightcode/european-copyright-code/>

3. Jane C. Ginsburg. European Copyright Code –Back to First Principles (with some additional detail). P. 26–27. URL: <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID>.

4. Майданик Л. Винятки та обмеження з майнових авторських прав: баланс приватного і публічного інтересів. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2020. № 1. С. 5-12.

5. Троцька В. Сутність вільного використання об'єктів авторського права і суміжних прав / В. Троцька // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2014. № 4. С. 19-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2014_4_4

6. Про авторське право і суміжні права: Закон України URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>

7. Авторське право для бібліотек: Підручник / [Пер. з англ. О. Василюєва]. К.: ТОВ «ІММ «ФРАКСІМ», 2015. 196 с. URL: www.informatio-consortium.net/infodoc/Copyright%20for%20Librarians%20UKR_20160201.pdf

8. Кодекс інтелектуальної власності Франції URL: <https://wipo.lex.wipo.int/ru/legislation/details/19281>

9. Штефан А.С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту : монографія. К. : НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ, ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2017. 150 с.